

QUAN HỆ DÂN TỘC XUYÊN BIÊN GIỚI CỦA NGƯỜI HOA Ở THÀNH PHỐ MÓNG CÁI, TỈNH QUẢNG NINH SAU NĂM 1991

ThS. Lê Ngọc Huỳnh
Viện Dân tộc học
Email: huynhathno@gmail.com

Tóm tắt: *Quan hệ dân tộc xuyên biên giới ở nước ta trong bối cảnh hiện nay đang phát triển mạnh mẽ, đặt ra những vấn đề mới về đời sống kinh tế - xã hội của các tộc người vùng biên, nhất là với người Hoa ở thành phố Móng Cái, tỉnh Quảng Ninh. Nằm ở khu vực biên giới Việt Nam - Trung Quốc, Móng Cái từng là nơi định cư đông đúc của người Hoa và họ luôn có quan hệ kinh tế thương mại với đồng tộc ở bên kia biên giới, củng cố và mở rộng mối quan hệ xã hội, duy trì các hoạt động văn hóa tín ngưỡng. Trải qua biến động của lịch sử, hiện nay số lượng người Hoa ở Móng Cái không còn nhiều, song các mối quan hệ tộc người xuyên quốc gia đã được khôi phục và mở rộng, có tác động rất lớn đến đời sống kinh tế của họ. Bài viết này trình bày về quan hệ xuyên biên giới của người Hoa ở Móng Cái và xem xét ảnh hưởng của mối quan hệ này đến phát triển kinh tế - xã hội của cư dân vùng biên giới trong xu hướng hội nhập toàn cầu hóa.*

Từ khóa: *Người Hoa, quan hệ dân tộc xuyên quốc gia, Móng Cái.*

Abstract: *Cross-border ethnic relations in the current context are complicated, which pose new issues in the socio-economic life of ethnic groups in border areas, especially among the Hoa ethnicity (ethnic Chinese) in Mong Cai city. Located in the Vietnam - China border area, Mong Cai used to be a crowded settlement of the Hoa and they have always maintained economic and commercial relations, consolidated and expanded social relations, and sustained cultural and religious activities with their ethnic counterparts across the border. Having undergone the vicissitudes of history, at present, the number of Hoa people in Mong Cai has significantly declined, but transnational ethnic relations have been restored and expanded, which have strongly impacted the economic life of the people. This article presents some features of the cross-border relationships of the Hoa in Mong Cai city, Quang Ninh province, and examines the influences of those relationships on the socio-economic development of border residents in the context of global integration.*

Keywords: *Hoa ethnicity (ethnic Chinese), cross-border ethnic relations, Mong Cai.*

Ngày nhận bài: 30/10/2021; ngày gửi phản biện: 2/11/2021; ngày duyệt đăng: 20/11/2021.

Mở đầu

Người Hoa ở Việt Nam được biết đến với nhiều tên gọi như Hán, Họ, Triều Châu..., gồm nhiều tộc người từ Trung Quốc di cư đến nước ta qua các thời kỳ khác nhau. Theo số liệu thống kê năm 2019, nước ta có 749.466 người Hoa cư trú ở nhiều địa phương trên cả nước, nhưng tập trung đông tại các đô thị lớn phía Nam như TP. Hồ Chí Minh, Đồng Nai, Sóc Trăng,... Tính từ tỉnh Thừa Thiên Huế trở ra miền Bắc có khoảng 54.846 người Hoa, tập trung đông tại Bắc Giang (20.225), Hà Giang (7.988), Tuyên Quang (5.659), Quảng Ninh (4.514) (Tổng cục Thống kê, 2019). Người Hoa là tộc người giỏi tạo dựng và nuôi dưỡng các mối quan hệ xã hội, năng động trong hoạt động sản xuất kinh doanh. Sự thành công này dựa trên tính tiết kiệm, nhẫn nại, chịu khó, nhạy bén trước những thay đổi của thời cuộc (bao gồm chính trị và kinh tế) và hơn hết là tính liên kết tương trợ trong cộng đồng (Tong Chee Kiong, Yong Pit Kee, 2014). Quan hệ xã hội của người Hoa được xây dựng dựa trên nền tảng của quan hệ hàng xóm, họ hàng, đồng tộc, khác tộc tại nơi sinh sống và cộng đồng người Hoa ở cố hương và trên thế giới. Xu hướng toàn cầu hóa, thương mại quốc tế diễn ra sâu rộng, giao thông đi lại thuận tiện và hệ thống thông tin liên lạc hiện đại giúp cho các cộng đồng người Hoa trên thế giới kết nối, tương trợ nhau thuận lợi hơn.

Nguồn gốc hình thành cộng đồng người Hoa ở Việt Nam được các học giả khảo cứu khá rõ nét trong một số công trình như: “Người Hoa ở miền Nam Việt Nam” của Tsai Maw Kuey (1968), “Người Hoa ở Nam Bộ” do Ngô Văn Lệ và Nguyễn Duy Bình chủ biên (2005),... Đời sống kinh tế, văn hóa, xã hội của người Hoa được nhìn nhận dưới nhiều chiều cạnh và làm nổi lên giá trị mang tính tộc người, trong đó nhạy bén kinh doanh cùng kỹ năng tạo dựng mối quan hệ xã hội được đề cao (Trần Khánh, 2002). Song, phần lớn các nghiên cứu đó tập trung chủ yếu vào khu vực phía Nam Việt Nam, nơi có đông người Hoa sinh sống với vị thế, vai trò đặc biệt trong nền kinh tế - xã hội địa phương. Nghiên cứu về người Hoa đang sinh sống tại miền Bắc còn hạn chế (Nguyễn Anh Tuấn, 2018), nhất là vùng biên giới Việt Nam - Trung Quốc. Những năm gần đây, bắt đầu có một số nghiên cứu quan tâm đến cộng đồng người Hoa ở phía Bắc, như: Han Xiaorong (2009) tìm hiểu mối quan hệ ba bên giữa cộng đồng người Hoa ở miền Bắc Việt Nam, chính quyền Bắc Việt Nam và Trung Quốc (giai đoạn 1954 - 1978), ảnh hưởng của mối quan hệ này đến ý thức quốc gia dân tộc của tộc người Hoa; Nguyễn Thị Hiền (2011) phân tích vai trò kinh tế của người Hoa thông qua quá trình thiên di và mạng lưới xã hội; Nguyễn Kim Phụng (2019) cho đọc giả thấy được sự giằng xé tâm hồn, ký ức đau thương của người Hoa bởi các nhân tố chính trị, ngoại giao mà cao trào là cuộc chiến tranh biên giới phía Bắc Việt Nam năm 1979. Đặc biệt, Nguyễn Văn Chính (2020) đã chỉ ra, quan hệ song phương giữa hai nhà nước có tác động nhất định đến lòng trung thành của người Hoa ở hải ngoại đối với Trung Quốc, và nỗ lực thích nghi vào hoàn cảnh địa phương để tạo dựng bản sắc riêng, duy trì mối quan hệ với cố hương.

Tuy vậy, vẫn chưa có nghiên cứu sâu về mối quan hệ xuyên biên giới của người Hoa sinh sống tại khu vực Móng Cái thuộc vùng biên giới Việt Nam - Trung Quốc. Người Hoa ở nơi đây là một bộ phận dân cư trú lâu đời tại địa phương, trải qua nhiều biến đổi về dân số, kinh tế, văn hóa, xã hội do ảnh hưởng của các biến động lịch sử xã hội, đặc biệt là cuộc chiến tranh biên giới phía Bắc năm 1979. Bài viết này tập trung tìm hiểu sự phát triển các mối quan hệ xã hội tộc người xuyên biên giới của người Hoa ở Móng Cái trên một số lĩnh vực như kinh tế, văn hóa, xã hội và từ đó đánh giá tác động của nó đến sự phát triển chung của cư dân vùng biên giới Việt Nam - Trung Quốc sau năm 1991.

1. Vài nét về người Hoa ở Móng Cái

Móng Cái là thành phố nhỏ thuộc tỉnh Quảng Ninh có chung biên giới trên bộ và đường biển với thành phố Đông Hưng, tỉnh Quảng Tây, Trung Quốc. Với vị trí thuận lợi cho phát triển kinh tế, Móng Cái là miền đất hứa của nhiều tộc người, sớm trở thành trung tâm thương mại giữa Việt Nam và các nước trong khu vực từ thời phong kiến. Trải qua nhiều giai đoạn phát triển của lịch sử, ngày nay Móng Cái vẫn là một trung tâm kinh tế lớn ở vùng biên giới phía Bắc Việt Nam, là cửa ngõ giao thương quan trọng với Trung Quốc. Thương nhân Trung Quốc đến Móng Cái tìm cơ hội kinh doanh ngày càng nhiều, thúc đẩy hoạt động kinh tế, văn hóa, xã hội của các tộc người sống ở vùng biên phát triển, từ đó hình thành cộng đồng người Hoa có quy mô lớn ở phía Bắc Việt Nam.

Nghiên cứu tại thực địa năm 2018 và tài liệu thành văn hiện có cho thấy, người Hoa ở Móng Cái gồm nhiều nhóm cùng tộc người, có nguồn gốc từ hai tỉnh Quảng Đông và Quảng Tây (Trung Quốc), trong đó phần lớn có gốc gác từ thành phố Phòng Thành Cảng thuộc khu tự trị người Choang, tỉnh Quảng Tây ngày nay. Họ di cư tới Móng Cái vào khoảng thế kỷ XIX, đến nay khoảng 7 - 8 đời, sau đó một bộ phận di chuyển đến các vùng đất khác của Việt Nam qua nhiều giai đoạn lịch sử. Han Xiaorong (2009) cho rằng, người Hoa đã xuất hiện ở Việt Nam từ thế kỷ thứ III trước công nguyên, nhưng các cuộc di cư của người Hoa diễn ra mạnh mẽ vào cuối thời kỳ nhà Minh và giai đoạn cuối thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX. Trước năm 1979, Móng Cái là một trong hai địa phương có số lượng người Hoa đông nhất ở tỉnh Quảng Ninh với 27.579 người, chiếm tới 80% dân số (Nguyễn Kim Phượng, 2019), thậm chí ở nhiều nơi người Hoa chiếm đa số như xã Hải Xuân, phường Hải Hòa, Trần Phú ngày nay. Tại đây, người Hoa từng bước xây dựng các mối quan hệ xã hội; một mặt gây dựng mối quan hệ hữu hảo, tương trợ với cư dân tại chỗ thông qua hoạt động sinh hoạt hàng ngày, mặt khác vẫn duy trì kết nối với người thân tộc và khác tộc ở nơi mình ra đi, nhằm duy trì và ổn định đời sống, phát triển kinh tế. Do hoạt động buôn bán giữa cư dân hai bên biên giới diễn ra thuận lợi, nên người Hoa đã tạo ra khu phố buôn bán sầm uất dọc bờ sông Ka Long gọi là phố Vườn Trầu (phường Trần Phú ngày nay).

Chiến tranh biên giới do Trung Quốc gây ra vào năm 1979 đã khiến dân số người Hoa trong vùng suy giảm, các mối quan hệ xã hội của họ bị gián đoạn. Cuộc chiến này cùng với các chính sách bất lợi, sự tuyên truyền bức ép của Trung Quốc đối với người Hoa đã tạo nên cuộc đại di dân hỗn loạn trong cả nước ta. Từ cuối năm 1977 và đầu năm 1978, người Hoa ở

miền Bắc bắt đầu vượt biên quay về Trung Quốc trong tư tưởng giằng xé của kẻ ở người đi, gia đình ly tán, đời sống bất ổn. Những người Hoa quay về thời kỳ đầu được Chính phủ Trung Quốc bố trí nơi định cư, việc làm tại các nông trường ở Quảng Đông, Quảng Tây và nhiều nơi khác, nhưng vẫn tập trung nhiều tại Đông Hưng và Phòng Thành Cảng. Số người Hoa về sau, do số lượng quá đông vượt qua tầm kiểm soát của Chính phủ Trung Quốc, gặp khó khăn trong cuộc sống dẫn đến một bộ phận đã vượt biên qua Hồng Kông định cư, sau đó di cư sang các nước phương tây tìm kiếm cơ hội phát triển. Những người Hoa ở lại thì chuyển đến sinh sống tại một số nơi nằm sâu trong nội địa của tỉnh Quảng Ninh. Do đó, thời kỳ này Móng Cái gần như không còn người Hoa và miền Bắc cũng không có những cộng đồng người Hoa quy mô lớn. Người Hoa lúc đó phải sống cuộc sống ly tán, mọi quan hệ xã hội cơ bản của họ tạm thời bị gián đoạn (Nguyễn Kim Phụng, 2019).

Sống trong những năm tháng khó khăn bởi chiến tranh, người Hoa luôn mong mỏi tìm lại được người thân, đoàn tụ gia đình. Cuối những năm 80 của thế kỷ XX, tình hình chính trị giữa hai nước Trung Quốc và Việt Nam dần được cải thiện, người Hoa ở Việt Nam được phép trở về nơi cư trú cũ sinh sống. Từ đó, cuộc tìm kiếm người thân trong loạn lạc của cư dân hai bên biên giới bắt đầu. Năm 1991, quan hệ ngoại giao giữa Việt Nam và Trung Quốc được bình thường hóa, biên giới chính thức mở cửa trở lại, cư dân hai bên đi lại dễ dàng hơn, và người Hoa ở Việt Nam đã tìm lại người thân. Song, cuộc đoàn tụ gia đình không còn trọn vẹn như xưa, bởi danh phận quốc tịch, ngăn cách biên giới,... Điều quan trọng là qua những cuộc đoàn tụ này, người Hoa xây dựng lại những sợi dây liên lạc, kết nối và mở rộng các mối quan hệ gia đình, dòng họ, bạn bè. Khi độ mở trong chính sách ngày càng rộng của hai quốc gia, vùng biên giới Việt Nam - Trung Quốc đóng vai trò chiến lược trong phát triển thương mại, thì người Hoa có nhiều cơ hội để đoàn tụ, tương trợ phát triển kinh tế, nâng cao đời sống.

Hiện nay, tại Móng Cái theo số liệu thống kê năm 2019 có 288 hộ/815 người Hoa, chỉ tăng 106 người so với năm 2009, phân bố rải rác ở nhiều xã/phường, nhưng tập trung đông tại phường Hải Hòa và Hải Xuân (UBND thành phố Móng Cái, 2020). Phần lớn người Hoa ở đây đã định cư lâu đời, trong gia đình có thân nhân là người Kinh nên không trở về Trung Quốc trong chiến tranh. Bên cạnh đó còn xuất hiện các trường hợp thành viên gia đình thuộc những tộc người khác thông qua quan hệ hôn nhân. Sự thích ứng và hòa nhập vào văn hóa địa phương đã làm cho nhiều thành tố văn hóa truyền thống của người Hoa mai một, thể hiện rõ trong ngôn ngữ tộc người. Trên phương diện kinh tế, có sự đa dạng về nguồn sinh kế, kết hợp giữa nông nghiệp, phi nông nghiệp, trong đó hoạt động dịch vụ, làm thuê, kinh doanh vẫn đóng vai trò chủ đạo. Họ có vai trò trong việc kết nối thương nhân Trung Quốc đến Móng Cái đầu tư, buôn bán và cá nhân, doanh nghiệp Việt Nam tìm kiếm cơ hội kinh doanh hợp tác với người Trung Quốc.

2. Quan hệ kinh tế xuyên biên giới

Khi di cư đến Móng Cái, người Hoa thường đi theo cả gia đình, dòng họ. Ban đầu, họ sống tập trung tại một khu vực và dần mở rộng địa bàn cư trú. Tại đây, người Hoa từng bước

tạo dựng mối quan hệ hàng xóm hữu hảo cùng cư dân địa phương, đồng thời vẫn kết nối với người đồng tộc và khác tộc bên kia biên giới thông qua quan hệ kinh tế như buôn bán, trao đổi hàng hóa. Hoạt động đó diễn ra một cách tự nhiên, ít chịu sự quản lý và quan tâm thỏa đáng của bộ máy hành chính Nhà nước. Ngay cả khi chịu sự quản lý của Nhà nước, người Hoa vẫn tìm mọi phương thức để thực hiện mục đích sinh kế của mình. Chính điều này đặt ra cho nhà chức trách cần phải có cơ chế chính sách, quản lý phù hợp vừa khuyến khích phát huy sự năng động của người dân vừa có thể kiểm soát được tình hình, đảm bảo an ninh quốc phòng.

Nhìn chung, quan hệ kinh tế xuyên biên giới của người Hoa diễn ra ngay sau khi họ đặt chân đến Việt Nam sinh sống. Khi mới định cư, họ vừa tiến hành khai hoang vùng đất ven sông, ven biển trồng cây lương thực, vừa tạo dựng các mối quan hệ xã hội, thu mua sản vật của người dân địa phương đưa sang Trung Quốc để trao đổi với họ hàng, người quen từ trước và ngược lại. Đây là hoạt động xuyên suốt mang tính chủ đạo trong sinh kế của người Hoa, đồng thời thể hiện được đặc trưng tính cách tộc người, cần cù, năng động và nhạy bén thị trường.

2.1. Từ quà biếu, vay không hoàn lại đến chủ đại lý phân phối

Sau khi quan hệ ngoại giao giữa Việt Nam và Trung Quốc bình thường hóa năm 1991, người Hoa hai bên biên giới được gặp mặt đoàn tụ, kết nối liên lạc, xây dựng lại các mối quan hệ xã hội. Sự khó khăn về cuộc sống của người Hoa ở lại Móng Cái thời kỳ đó do an ninh lương thực chưa đảm bảo, các giống lúa cũ năng suất thấp, thiếu khoa học kỹ thuật... đã thôi thúc người thân, họ hàng bên Trung Quốc và những quốc gia khác thực hiện tương trợ nhau. Bằng mọi cách, từ thông quan chính ngạch đến đường tiểu ngạch hay dưới dạng túi quà khi sang Việt Nam thăm người nhà, những người đồng tộc phía Trung Quốc đã đưa các giống cây mới có năng suất cao, phân bón, thuốc bảo vệ thực vật, truyền đạt kỹ thuật và kinh nghiệm chăm sóc tới Việt Nam, đồng thời cấp vốn hoặc hỗ trợ vay vốn dài hạn để mua máy nông nghiệp cho người Hoa tại Móng Cái phát triển sản xuất. Nhờ trợ giúp trên, người Hoa ở Móng Cái đã nhanh chóng đẩy mạnh sản xuất, đảm bảo được nguồn lương thực, vượt qua khó khăn, cải thiện đời sống. Bên cạnh đó, họ còn chia sẻ, giúp đỡ hàng xóm tiếp cận cây giống, kỹ thuật canh tác mới vào sản xuất nông nghiệp. Đây là cơ hội để người Hoa ở Móng Cái xây dựng lại mối quan hệ xã hội với những người láng giềng và phát triển dịch vụ cung cấp các mặt hàng thiết yếu phục vụ sản xuất nông nghiệp. Một số người Hoa trở thành đại lý phân phối phân bón, thuốc bảo vệ thực vật, công cụ sản xuất cho người dân trong vùng.

2.2. Hợp tác nuôi tôm xuất khẩu - chuỗi cung ứng khép kín

Kinh tế thị trường của Trung Quốc phát triển ngày càng mạnh, đời sống người dân nâng cao, nhu cầu tiêu thụ các sản phẩm thủy - hải sản rất lớn, mở ra cơ hội cho ngành nuôi trồng thủy - hải sản phát triển. Nguồn cung tại Trung Quốc chưa đáp ứng nhu cầu của thị trường, thúc đẩy thương lái Trung Quốc tìm kiếm từ thị trường trên thế giới, trong đó có Việt Nam. Khoảng cuối những năm 2000 trở lại đây, một số người Trung Quốc, gồm cả người quay về Trung Quốc trong chiến tranh biên giới, thông qua mạng lưới họ hàng, bạn bè

tại Móng Cái đã xúc tiến việc nuôi trồng thủy - hải sản, tạo nguồn cung cấp tươi sống cho mặt hàng này tại thị trường Trung Quốc. Ngành nuôi trồng tôm bắt đầu xuất hiện, phát triển.

Thời gian đầu, nhà đầu tư Trung Quốc kết hợp với người thân, theo hình thức một bên cung cấp vốn, khoa học kỹ thuật, con giống, thức ăn và đảm bảo thị trường tiêu thụ sản phẩm; một bên bỏ diện tích, công sức chăm sóc. Một số người Hoa tiếp cận nguồn vốn của người thân từ Anh, Pháp, Úc... gửi về xúc tiến khai thác mặt nước ao hồ ven sông, ven biển, chuyển đổi diện tích trồng lúa sang nuôi tôm. Số người Hoa nuôi trồng thủy sản và quy mô diện tích tăng lên, chỉ đứng sau người Kinh. Tại xã Hải Xuân, người Hoa có quy mô nuôi trồng hải sản lớn hơn các tộc người khác, với 20 hộ người Hoa, tổng diện tích khoảng 18ha, sản lượng trung bình khi được mùa là 6 - 7 tấn/ha. Vì vậy, họ đóng vai trò dẫn dắt thị trường, chia sẻ kinh nghiệm, tìm thị trường tiêu thụ sản phẩm. Khảo sát năm 2018 - 2019 của tác giả tại Móng Cái cho thấy, anh Lý (tên nhân vật được thay đổi) - người Hoa đời thứ 6 sinh ra và lớn lên tại Móng Cái, là một trong những người đầu tiên tại xã Hải Xuân nuôi trồng hải sản xuất khẩu sang Trung Quốc. Ngoài học hỏi từ phía Trung Quốc, anh tự tìm hiểu, tích lũy kinh nghiệm và chia sẻ, hỗ trợ con giống cho hàng xóm, trở thành hội trưởng nuôi tôm của địa phương. Những năm gặp khó khăn trong tiêu thụ sản phẩm hay bị thương lái ép giá, anh Lý còn đi tìm kiếm thị trường tiêu thụ cho bà con. Bên cạnh hợp tác với người thân, một số nhà đầu tư Trung Quốc thuê đất, thuê người làm dưới sự bảo trợ pháp lý của người Việt. Sản phẩm được thương lái Trung Quốc thu mua và tiêu thụ tại Chợ thương mại Đông Hưng - chợ lớn nhất ở Đông Hưng, cung cấp các sản phẩm vào sâu trong nội địa Trung Quốc. Nuôi trồng thủy - hải sản đem lại lợi nhuận cao, nhưng chứa đựng nhiều rủi ro bởi yếu tố môi trường, thị trường tiêu thụ. Nhiều hộ dân đã thay đổi vận mệnh, đời sống khá giả, nhưng cũng không ít người rơi vào con đường phá sản do dịch bệnh. Song, ngành này đã mang lại làn gió mới trong phát triển nông nghiệp nuôi trồng ở Móng Cái, không chỉ đối với người Hoa mà cả các tộc người khác, qua đó thúc đẩy quan hệ kinh tế thương mại biên giới phát triển.

2.3. Kết nối thương mại xuyên biên giới với Trung Quốc

Trong thập niên 1990, Chính phủ Việt Nam đã ban hành nhiều chính sách đối với cư dân sống tại khu vực biên giới với mục tiêu xóa đói giảm nghèo, thúc đẩy kinh tế, xã hội, văn hóa vùng biên phát triển. Trong xu thế quốc tế hóa, khu vực hóa thương mại, việc mở rộng và thúc đẩy quan hệ kinh tế với Trung Quốc có vai trò quan trọng với nền kinh tế nước ta. Năm 1996, Chính phủ ban hành Quyết định số 675/1996/ĐQ-TTg ngày 18/09/1996 về việc áp dụng một số chính sách tại khu vực cửa khẩu Móng Cái khuyến khích phát triển thương mại, xuất nhập khẩu, dịch vụ, ưu đãi thuế đối với nhà đầu tư nước ngoài tham gia sản xuất tại Móng Cái, mở ra cơ hội phát triển cho người dân. Từ đầu những năm 2000 đến nay, phát triển kinh tế vùng biên trở thành chiến lược của đất nước, được Chính phủ thể hiện qua Quyết định số 120/2003/QĐ-TTg ngày 11/06/2003 về việc phê duyệt chiến lược phát triển kinh tế - xã hội tuyến biên giới Việt - Trung đến năm 2010 và Quyết định số 1151/QĐ-TTg ngày 30/08/2007 về việc phê duyệt quy hoạch xây dựng vùng biên giới Việt - Trung đến năm 2020, và nhiều

chính sách khác. Trong đó, biên giới với Trung Quốc được coi là trọng tâm, mang tính tổng hợp, rất có ý nghĩa về an ninh, quốc phòng. Vì thế, Móng Cái được quy hoạch là một trong các thành phố cửa khẩu quốc tế quan trọng, trung tâm giao dịch thương mại, giao lưu kinh tế, văn hóa xã hội của vùng biên giới phía Bắc. Chủ trương trên của Chính phủ đã mở ra con đường phát triển kinh tế cho các cư dân vùng biên, tạo cơ hội hợp tác thương mại với phía Trung Quốc, công ăn việc làm, nâng cao thu nhập, cải thiện đời sống người dân. Bản tính thích ứng nhanh nhẹn với cơ chế thị trường đã giúp người Hoa sinh sống dọc khu vực biên giới phát huy năng lực của bản thân, nâng cao đời sống.

Chính sách mở cửa và định hướng phát triển vùng biên của Việt Nam đã tạo điều kiện cho các thương nhân Trung Quốc đến Móng Cái để buôn bán. Với tính nhạy bén trong kinh doanh và sự trợ giúp từ người thân tại Việt Nam, các tiểu thương từ Trung Quốc đã chủ động tìm đến Móng Cái để kinh doanh. Theo thống kê của Phòng Tài chính - Kế hoạch thành phố Móng Cái, số lượng người Trung Quốc sang Móng Cái đăng ký kinh doanh tăng hàng năm: năm 2015 có 731 người và đến năm 2017 có 841 người. Họ kinh doanh tại các trung tâm thương mại lớn của Móng Cái như Chợ trung tâm Móng Cái, các phố thuộc phường Trần Phú, chợ số 2, chợ Vinh Cơ,... Trong đó, Chợ trung tâm Móng Cái là nơi thu hút nhiều tiểu thương Trung Quốc nhất, có gần 1.000 gian hàng, chiếm khoảng 90 - 95% tổng số gian hàng tại chợ của họ. Năm 2015, trong số 731 người Trung Quốc đến đăng ký kinh doanh có 528 người lựa chọn Chợ trung tâm Móng Cái, 220 người kinh doanh trên địa bàn phường Trần Phú (Phòng Tài chính - Kế hoạch, thành phố Móng Cái, 2017). Qua tư liệu điền dã năm 2018 - 2019 của tác giả tại Móng Cái cho thấy, tiểu thương Trung Quốc kinh doanh các mặt hàng đồ điện, sành sứ, máy móc, thiết bị cơ khí, giày dép, mỹ phẩm, thuốc đông y,... Tại chợ số 2, có hơn 100 gian hàng của người Trung Quốc chủ yếu, buôn bán quần áo, vải vóc, đồ chơi trẻ em, đồ gia dụng,... Ngoài ra, họ còn buôn bán tại chợ Vinh Cơ - một khu chợ rộng gần cửa khẩu với các mặt hàng điện tử, máy móc nông nghiệp, cơ khí.

Những năm gần đây, các công ty từ Trung Quốc mở rộng hoạt động kinh doanh tại Móng Cái trên nhiều lĩnh vực từ khách sạn, trung tâm thương mại đến sản xuất công nghiệp. Tập đoàn Vinh Cơ đã xây dựng Trung tâm thương mại Vinh Cơ plaza sầm uất tại Móng Cái, tạo điều kiện cho các tiểu thương Trung Quốc đến kinh doanh. Công ty cổ phần giải trí quốc tế Lợi Lai, một doanh nghiệp của Trung Quốc đầu tư xây dựng khách sạn quốc tế Lợi Lai, cùng hệ thống cửa hàng, trung tâm giải trí, quán bar. Một số công ty đầu tư trong lĩnh vực sản xuất tại khu công nghiệp Hải Yên. Các thương nhân Trung Quốc đến đầu tư tạo cơ hội việc làm cho người dân địa phương, họ ưu tiên sử dụng lao động người Hoa bởi cùng ngôn ngữ, văn hóa và mối quan hệ xã hội trước đó. Công việc kinh doanh của các tiểu thương, doanh nghiệp Trung Quốc luôn có mối quan hệ chặt chẽ với người Hoa ở Móng Cái. Họ là những người thân tộc, đồng tộc hoặc quen biết với người Hoa thông qua các mối quan hệ xã hội khác nhau. Với lợi thế về ngôn ngữ và quan hệ xã hội, người Hoa đóng vai trò hỗ trợ đắc lực cho các tiểu thương, doanh nhân Trung Quốc hoàn thành thủ tục hành chính, giấy phép

kinh doanh tại Móng Cái; trực tiếp phiên dịch, bán hàng cho tiểu thương tại các trung tâm thương mại, giúp chủ cửa hàng mở rộng mạng lưới khách hàng trên khắp Việt Nam. Người Hoa nơi đây còn làm nhân viên tại khách sạn của người Trung Quốc với nhiều vị trí việc làm, từ tạp vụ đến trợ lý, quản lý. Số ít người Hoa làm công nhân trong các nhà máy sản xuất. Tại các nơi làm việc, người Hoa thường được trọng dụng hơn, họ làm các công việc trợ lý, quản lý với mức lương cao hơn các đồng nghiệp Việt Nam là người thuộc các dân tộc khác bởi có mối quan hệ thân tộc, đồng tộc và chung ngôn ngữ.

Ngành công nghiệp du lịch phát triển mạnh ở Móng Cái, du khách hai nước qua lại Móng Cái và Đông Hưng ngày một đông kéo theo các hoạt động dịch vụ mọc lên, tạo ra cơ hội việc làm xuyên biên giới cho nhiều lao động người Hoa. Một số công ty lữ hành, nhà hàng, khách sạn và những hộ gia đình giàu có ở thành phố Đông Hưng, Trung Quốc tuyển dụng lao động Việt Nam, trong đó có người Hoa tham gia. Họ làm hướng dẫn viên du lịch, nhân viên lễ tân trong các nhà hàng, khách sạn, công ty thương mại xuất nhập khẩu, công ty lữ hành du lịch, sản xuất hàng hóa với mức lương cao gấp hai lần ở Việt Nam, trung bình mỗi tháng 3000 - 4000 NDT (khoảng 10 - 14 triệu VND). Bên cạnh đó, một số gia đình giàu có còn tìm người Hoa thông thạo ngôn ngữ địa phương giúp việc trong nhà như chăm sóc người già, trẻ em.

3. Quan hệ xã hội

Quan hệ xã hội của một tộc người được thể hiện trên nhiều khía cạnh, trong đó quan hệ gia đình, dòng họ, đồng tộc và hôn nhân mang tính then chốt. Nhìn chung, các khía cạnh quan hệ này luôn có sự tác động qua lại mạnh mẽ đối với đời sống của người Hoa ở Móng Cái.

Như đã viết ở trên, khi di cư đến Việt Nam, người Hoa đi theo gia đình, dòng họ. Nhưng biến cố lịch sử xảy ra, gia đình chia tách mỗi người một phương, người ở lại nơi sinh ra, người phải ra đi. Năm 1991, vợ chồng, cha con, anh chị em tìm nhau, dù cách trở đường biên nhưng họ vẫn giữ liên lạc, tương trợ. Trong điều kiện công nghệ hiện đại ngày nay, với các phần mềm Wechat, QQ, người dân vẫn thường xuyên liên lạc, trao đổi thông tin. Khi có cưới xin, ma chay, đau ốm hay cần giúp đỡ, họ đều qua lại tương trợ; chỉ trường hợp do khoảng cách địa lý quá xa, kinh tế có hạn, gặp các vấn đề sức khỏe khi tuổi già, anh em mới không đến được trực tiếp với nhau.

Quan hệ dòng họ, đồng tộc của người Hoa còn được thể hiện rõ nét ở mối quan hệ hôn nhân. Những cô gái người Hoa gần như không gả cho nam giới các tộc người khác. Họ tìm đến những người đồng tộc hoặc khác tộc ở Việt Nam hay bên Trung Quốc. Vài năm gần đây, các doanh nhân đến từ Trung Quốc đại lục, Đài Loan, hay Hồng Kông kinh doanh ở Móng Cái trở thành đối tượng kết hôn của các cô gái người Hoa. Ngoài ra, họ còn lựa chọn những doanh nhân đến từ Hàn Quốc và các quốc gia Châu Âu khác, với mong muốn có được cuộc sống khá giả hơn ở Việt Nam. Tại điểm nghiên cứu hiện có 47 trường hợp kết hôn với người

nước ngoài, trong đó lấy chồng người Trung Quốc đại lục 14 người, Đài Loan 02 người, Úc 06 người và rải rác ở một số quốc gia khác như Cannada, Đức, Hàn Quốc, Thụy Điển,... (Công an phường Hải Hòa, 2019). Bên cạnh đó, quan hệ xã hội của người Hoa còn được thể hiện trên lĩnh vực giáo dục. Mạng lưới cộng đồng người Hoa trên thế giới luôn gìn giữ các nét văn hóa truyền thống của tộc người, đặc biệt trong lĩnh vực giáo dục, ngôn ngữ. Họ thiết lập được hệ thống hỗ trợ giáo dục trên thế giới, dành các suất học bổng cho con em người Hoa học giỏi, đặc biệt các trường hợp gặp điều kiện khó khăn. Tại Móng Cái, một số học sinh đã nhận được học bổng du học tại các quốc gia phương Tây như Anh, Úc từ nguồn tài trợ của cộng đồng người Hoa trên thế giới.

Nhìn chung, người Hoa rất giỏi việc tạo dựng và nuôi dưỡng các mối quan hệ xã hội. Với phương châm xây dựng quan hệ xã hội làm công cụ tốt nhất ổn định và phát triển cuộc sống, họ tạo cho mình mối quan hệ hữu hảo với hàng xóm, dòng họ, đồng tộc..., đồng thời không ngừng mở rộng liên kết với các cộng đồng người Hoa trên thế giới. Song, quan hệ này cũng chịu sự tác động của nhiều yếu tố như vị trí địa lý, chính trị, chính sách phát triển của đất nước họ sinh sống.

4. Quan hệ tín ngưỡng

Người Hoa có sự đa dạng về văn hóa, tín ngưỡng, mà điển hình là tín ngưỡng thờ cúng tổ tiên, dòng họ, thờ cúng cộng đồng (Vương Xuân Tình, Vũ Đình Mười đồng chủ biên, 2016). Tết Thanh minh là thời điểm quan trọng trong tín ngưỡng thờ tổ tiên, dù ở đâu nhưng đến thời gian này con cháu người Hoa đều cố gắng trở về sum họp gia đình, chuẩn bị làm lễ tảo mộ. Biên giới Việt Nam - Trung Quốc đi lại thuận tiện, mỗi dịp Thanh minh có hàng đoàn người đồng tộc của người Hoa từ Trung Quốc và cả từ những nước Úc, Pháp, Anh đến Móng Cái tìm lại phần mộ, làm lễ tảo mộ, bày tỏ lòng thành kính, tưởng nhớ với tổ tiên. Đây cũng là lúc mọi người quay về đoàn tụ gia đình, họ hàng, thăm bà con, láng giềng xưa. Khoảng từ những năm 2010 trở lại đây, nhiều gia đình phía Trung Quốc đã sang Móng Cái tìm lại mộ tổ tiên và di chuyển về Trung Quốc để tiện chăm sóc trong những ngày lễ; thêm vào đó khoảng cách địa lý và tuổi tác của thế hệ trước cũng góp phần làm mờ nhạt đi sợi dây kết nối văn hóa này.

Nghiên cứu từ thực địa năm 2018 cho thấy, người Hoa ở Móng Cái vẫn thường xuyên tham gia các lễ hội văn hóa, tín ngưỡng dân gian của tộc người mình ở bên Đông Hưng, Trung Quốc. Mỗi năm đến những ngày lễ hội, họ đều qua Đông Hưng thăm thân, tham dự vào các lễ hội truyền thống, tham quan chùa chiền. Ngôi chùa Quan Âm tọa lạc trên đường Minh Hồng, thành phố Đông Hưng là nơi người dân thường xuyên lui đến lễ bái. Vào ngày tuần ngày tiệc, một số người Hoa ở Móng Cái sang đó làm lễ, nhất là những người làm nghề buôn bán. Hàng năm, vào các dịp Tết Trung nguyên, Lễ hội Linh hồn bò đực, Tết Trung thu hay Tết Nguyên đán... và đặc biệt Lễ hội ca hát dân gian của người Choang ở thành phố

Đông Hưng về (03/03 âm lịch), là dịp để người Hoa ở Móng Cái sang tham dự, thưởng thức văn hóa truyền thống của dân tộc mình, cũng như cơ hội gặp lại người thân, bạn bè.

Tuy nhiên, những năm gần đây, dòng chảy văn hóa này đang có xu hướng vui dần. Số lượng người thuần Hoa hiểu rõ về ngôn ngữ, văn hóa tộc người đang giảm đi theo thời gian, tần suất đi lại ít bởi nhiều yếu tố, trong đó có tuổi tác và sức khỏe; phần lớn trong lớp trẻ người Hoa hiện nay có sự hỗn huyết với dân tộc khác, nhất là với người Kinh; vốn ngôn ngữ tộc người còn hạn chế chưa đủ để giúp họ thấu hiểu các giá trị triết lý trong ca từ dân gian cũng như sự hiểu biết sâu sắc về văn hóa của tộc người mình; sinh ra, lớn lên và là công dân Việt Nam nên các giá trị văn hóa tộc người dần mờ nhạt, chủ yếu chỉ có những ký ức gợi tưởng về nguồn gốc tộc người;...

Kết luận

Người Hoa ở Móng Cái có cội nguồn từ một số địa phương phía Nam Trung Quốc di cư đến Việt Nam qua nhiều giai đoạn và bối cảnh lịch sử khác nhau. Trải qua nhiều thế hệ sinh sống đã phát triển thành một trong những cộng đồng tộc người có dân số đông ở Việt Nam. Thích ứng nhanh với môi trường chính trị và văn hóa địa phương là đặc trưng của người Hoa mà ở đó việc tạo dựng, mở rộng, xây dựng niềm tin đóng vai trò cốt lõi. Họ từng bước xác lập mối quan hệ hàng xóm, tạo niềm tin với cư dân tại chỗ, nhưng vẫn giữ gìn mối quan hệ dòng họ, tộc người tại nơi ra đi. Các mối quan hệ này diễn ra một cách tự nhiên, xuyên suốt trong quá trình phát triển của người Hoa, thể hiện trên các lĩnh vực kinh tế, văn hóa, xã hội. Trong lĩnh vực kinh tế, các mối quan hệ đó ngày càng mở rộng, phát triển dựa trên lợi ích kinh tế của hai bên. Người Hoa ở Móng Cái từ vai trò làm thuê, hỗ trợ dần học hỏi kinh nghiệm, tích lũy vốn, với sự giúp đỡ của đồng tộc và khác tộc đã mở ra hướng đi mới cho mình, vươn lên tự chủ trong làm kinh tế. Riêng văn hóa - xã hội, họ duy trì các phong tục tập quán truyền thống, sự thăm hỏi lẫn nhau, sự liên kết tộc người qua hôn nhân, giáo dục và các phương tiện truyền thông hiện đại.

Khi biên giới cứng giữa Việt Nam và Trung Quốc được xây dựng cùng với chính sách ngoại giao, chính trị, an ninh, quốc phòng đảm bảo cho sự phát triển của quốc gia thì rào cản biên giới mới bắt đầu gợi lên những ký ức cho người Hoa ở Móng Cái. Trong bối cảnh hội nhập, hệ thống chính sách khuyến khích, hỗ trợ cởi mở có kiểm soát của Chính phủ Việt Nam từ năm 1991 đến nay, người Hoa từng bước xây dựng và mở rộng hơn nữa các mối quan hệ xã hội, trong đó quan hệ xuyên biên giới đóng vai trò then chốt. Sự tương trợ về vốn, kỹ thuật, cơ hội việc làm... của anh em, họ hàng, đồng tộc hoặc khác tộc ở bên kia biên giới đã làm thay đổi đời sống kinh tế, nâng cao vị thế xã hội của người Hoa. Điều này cũng đặt ra yêu cầu cho các nhà quản lý làm sao vừa phát huy được vai trò của quan hệ xuyên biên giới nhưng vẫn kiểm soát được những mặt trái của mối quan hệ này.

Tài liệu tham khảo

1. Nguyễn Văn Chính (2020), “Người Hoa ở vùng biên giới Đông Bắc: bản sắc, quê hương và cố hương”, *Tạp chí Dân tộc học*, Số 5, tr.3-24.
2. Xiaorong, Han (2009), *Những vị khách được nuông chiều hay những người yêu nước tận tụy? Người Hoa ở Bắc Việt Nam thời kỳ 1954 - 1978*, trên trang nghiencuuquocte.net (Truy cập ngày 30/10/2013).
3. Nguyễn Thị Hiền (2011), *Năng động dân số học xuyên biên giới và mạng lưới xã hội của người Hoa nhập cư ở Móng Cái, Quảng Ninh*, Khóa luận tốt nghiệp, Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội, mã KI-CN/2572.
4. Trần Khánh (2002), *Người Hoa trong xã hội Việt Nam (từ thời Pháp thuộc và dưới chế độ Sài Gòn)*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
5. Ngô Văn Lê, Nguyễn Duy Bình (2005), *Người Hoa ở Nam Bộ*, Nxb. Đại học quốc gia TP. Hồ Chí Minh, TP. Hồ Chí Minh.
6. Phòng Tài chính - Kế hoạch, thành phố Móng Cái (2017), *Danh sách các hộ đề nghị duyệt cấp giấy phép kinh doanh*.
7. Nguyễn Kim Phụng (2019), *Người Hoa ở Quảng Ninh và ký ức về chiến tranh biên giới phía Bắc 1979*, Khóa luận tốt nghiệp, Khoa Nhân học, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội.
8. Quyết định số 675/1996/QĐ-TTg ngày 18/09/1996 của Thủ tướng Chính phủ về việc áp dụng thí điểm một số chính sách tại khu vực của khẩu Móng Cái.
9. Quyết định số 120/2003/QĐ-TTg ngày 11/06/2003 của Thủ tướng Chính phủ về việc phê duyệt chiến lược phát triển kinh tế - xã hội tuyến biên giới Việt - Trung đến năm 2010.
10. Quyết định số 1151/QĐ-TTg ngày 30/08/2007 của Thủ tướng Chính phủ về việc phê duyệt quy hoạch xây dựng vùng biên giới Việt - Trung đến năm 2020.
11. Tong Chee Kiong, Yong Pit Kee (Bùi Thế Cường chuyển ngữ, 2014), “Quanxi, xinyong và mạng lưới kinh doanh của người Hoa”, *Tạp chí Khoa học xã hội*, số 3, tr. 67-86.
12. Tổng cục Thống kê (2019), *Tư liệu kinh tế - xã hội 63 tỉnh, thành phố trực thuộc Trung ương*, Nxb. Thống kê, Hà Nội.
13. Tsai Maw Kuey (1968), *Người Hoa ở miền Nam Việt Nam*, Bộ Quốc gia giáo dục, Ủy ban nghiên cứu sử học và khoa học, Thư viện quốc gia Paris (bản tiếng Việt).
14. Nguyễn Anh Tuấn (2018), “Dân tộc Hoa”, trong Vương Xuân Tình chủ biên, *Các dân tộc ở Việt Nam*, tập 4, quyển 2, Nxb. Chính trị quốc gia - Sự thật, Hà Nội.
15. Ủy ban Nhân dân thành phố Móng Cái (2020), *Báo cáo tình hình kinh tế - xã hội năm 2019; kế hoạch phát triển kinh tế - xã hội năm 2020*.